

L'espai de la llengua escrita

JOAN F. MIRA

(IEC, 22 de novembre 2007)

No és el meu propòsit, ara que commemorem els 75 anys de les Normes de Castelló, fer una avaluació de la seua transcendència, ni tan sols recordar el fet que, sense aquelles normes –que en definitiva eren les normes de l'IEC--, l'evolució i la situació de la llengua catalana, sobretot al País Valencià, no hauria estat la que de fet ha estat, especialment en les seues dimensions més positives. El meu propòsit és, sobretot, remarcar indirectament --acudint als conceptes, a la història i a la comparació-- la importància de la regularitat de la llengua escrita, a l'hora de definir el seu espai, i més encara la importància dels escriptors que l'escriuen: de la literatura. No debades aquells homes que van firmar l'acceptació d'unes normes l'any 1932 eren, sobretot, escriptors. I la llengua escrita pels escriptors, la llengua més o menys “literària”, sobretot en els temps moderns i contemporanis, és potser la mare i fonament de tota la resta de la vida de l'ídoma i del seu edifici social.

La llengua és un producte singular i específic d'una gent o d'un “poble” (qualsevol cosa que signifiqui “gent” o “poble”), la llengua és *idioma*, la cosa pròpia, i usar la llengua com a material i vehicle és alhora servir-se d'aquella cosa que indissolublement va lligada no a les capacitats expressives de la humanitat en general, sinó d'una part molt concreta de la humanitat, la que per naixement o per adopció és considerada com a pròpia, la que ha creat i format una llengua concreta com a producte de la seua experiència cultural al llarg d'un temps potser de segles. És, en definitiva, una qüestió d'identificació i d'identitat, que són paraules que alguns desacrediten molt interessadament, però que continuen tenint un valor insubstituïble. Les societats, els països, les nacions, estan lligades a la llengua, generalment a una llengua concreta i distinta, i la llengua no solament està lligada a l'escriptor i a la literatura (això és una obvietat, quasi una tautologia), sinó que l'escriptor i la literatura poden estar, i sovint estan, lligats a l'expressió, a l'existència i a la presència del país-amb-llengua a què pertanyen.

I com que ja són molts anys de parlar-ne, reprendré ací idees que ja he exposat en altres llocs i ocasions, sobre nacions i llengües, i sobre llengües i literatures, escriptors i lectors, amb una referència especial, o gairebé exclusiva, a la història d'Europa, que és la nostra

història. La història d'Europa, com qualsevol història, es pot mirar des de tots els angles que els professionals de la matèria han considerat pertinents: els reis i les guerres, els tractats i les fronteres, la societat i l'economia, la vida de la gent i la cultura, o tants altres enfocaments que, sols o combinats, són igualment fructífers i il·lustratius. Entre els quals, la perspectiva i la matèria de la llengua pot resultar tan rellevant i tan significativa com les altres. En qualsevol cas, el passat és una referència ineludible, perquè gairebé res del que ara passa o del que pot passar, en aquesta matèria de llengües com en tantes altres, no es pot entendre si no entenem almenys l'evolució de les idees i dels fets. Per exemple, si no entenem que el català a Europa, fa cent anys o cent cinquanta, era una de les moltes llengües més o menys importants que d'una banda semblaven condemnades a l'extinció final, i de d'altra banda eren ja reivindicades com a idioma d'una nació que aspirava a alguna forma eficaç d'existència política. Era una llengua que havia tingut literatura i que la tornava a tenir, que es reconeixia en alguns noms d'escriptors, i s'hi volia tornar a reconèixer, i que a partir d'aquí i d'això reivindicava la condició de llengua nacional. Si la comparació històrica és tan significativa com odiosa, és perquè ara mateix, a primers d'aquest segle XXI, la major part d'aquelles llengües (moltes d'elles amb menys demografia i "menys història" que el català, llengües sense tradició literària, sense escriptors antics i sovint sense escriptors moderns fins ben entrat el segle XX) són ara efectivament nacionals i d'estat, ningú no els discuteix categoria i estatus oficial en aquesta invenció comercial i ritual que es diu Unió Europea, mentre que al català encara li és negat el pa i la sal i el dret en aquest camp i en alguns altres. No passaria res, potser, si tot fóra comerç i rituals i tractats, però pot passar molt perquè, ni fa dos segles, ni un segle ni ara, les llengües, a Europa, no són dissociables dels pobles o nacions, i les nacions o els pobles no són fàcilment dissociables de les llengües. Aquesta és la substància profunda d'un tema que jo intente explicar o aclarir ja fa molts anys, i que ara exposaré ací amb idees que crec que mantenen el mateix valor que quan les vaig elaborar per primera vegada.

No descobriré cap secret amagat, si afirme que la matèria que ara ens ocupa no és únicament la vella qüestió sobre lla norma, la llengua, l'escriptor i la literatura, o sobre la relació entre idioma i nacionalitat. Que, d'altra banda, és una relació en la qual creuen igualment els homes d'estat i la gent del comú, ingenus o ideòlegs: hi creuen perquè, explícitament o no, creuen que *parlar és ser*. Hi poden creure de manera tolerant i educada, o de manera tan contundent com aquella consigna o exhortació que circulava per

aquestes terres no fa molts anys, i que, segons com, sovint sembla que encara circula: “*Si eres español, habla español!*” Consigna que implica que qui *és* ha de *parlar*, i que qui no parla no és; o almenys no “és” de manera tan autèntica i plena com els qui “parlen”. Encara avui, com sempre, a l’hora de les veritats del cor –que té les seues raons--, els castellanoespanyols no creuen que els catalans, que no parlen com els altres, siguen uns espanyols *com els altres*. Alfred de Musset, poeta romàntic, ho va escriure de manera redona i perfecta: “Només és verdaderament francès de cor i d’ànima, de cap a peus, aquell qui sap, parla i llegeix la llengua francesa.” La pregunta feroç: serien considerats espanyols de cor i d’ànima i de cap a peus els catalans, si no parlaren ni llegiren la llengua espanyola? I els alsacians, en una circumstància equivalent? I si “parlar és ser”, escriure i llegir és encara “més ser”: per la consciència que produeix i consolida, i per la presència que expressa. Una llengua europea sense literatura, sense escriptors reconeguts i acreditats, ¿és realment pensada i reconeguda com a “llengua verdadera”, dins i fora del seu territori?

No es tracta només d’afirmacions de poetes romàntics com Musset: a penes incorporada Alsàcia als dominis de Lluís XIV, Colbert ja envia cartes amb instruccions d’ensenyar el francès a tothom, sobretot a les escoles, “a fi que obliden l’alemany” i esdevinguin veritables francesos. I tant se val si es tracta de súbdits de la monarquia com de ciutadans de la república: poc més d’un segle després de Colbert, la Revolució justificarà el *terror lingüístic* (terror autèntic, amb penes de presó, destitucions de càrrecs i deportacions), en termes d’eficàcia, democràcia i participació popular. El problema de la comprensió de les lleis i els decrets de París –per a quasi la meitat de la població de França que no parlava francès—es podia resoldre d’una manera ben simple: traduint. Solució elemental, que va ser tanmateix violentament rebutjada. Per què? Perquè no es tractava de fer ciutadans, sinó de fer ciutadans francesos. Quan el 1794, en el Comité du Salut Publique, Barère afirma : “*Chez un peuple libre, la langue doit être une et la même pour tous*”, vol dir que no pensa ni per un moment que dins de la República hi pugui haver més d’un *peuple*, perquè és del tot evident que a França només hi pot haver francesos. I reconèixer a les poblacions que no parlen francès el *dret* a parlar una altra cosa, seria tant com acceptar que tenien dret a ser una altra cosa. La *liberté* no hi entrava per res, òbviament. I durant els dos segles següents, el dogma de la Trinitat, “*La France, les français, le Français*”, tres conceptes i una sola substància, serà doctrina immutable de fe. Encara que la fe siga laica. El 1925, el ministre

d'educació, Anatole de Monzie, en una circular desautoritzant l'ensenyament de qualsevol *llengua regional*, escriu aquesta idea preciosa: “L’ideal laic...no sabia com harmonitzar les llengües rivals amb la llengua francesa, el gelós culte de la qual no tindrà mai prou altars”. Un ideal *laic*, amb tot de cultes i d’altars a una implacable, gelosa divinitat que no tolera rivals. I així continuen les coses vuitanta anys després a la dolça França, pàtria dels drets humans i de les llibertats, on seria del tot impossible el reconeixement d’una literatura seriosa en llengua no francesa, fora de manifestacions més o menys “populars” o folkòriques, o d’autors crepusculars i testimonis de l’extinció final, de l’estil de Frederic Mistral. Per cert, que és en aquella circular ministerial del senyor de Monzie on apareixen citades, com a argument suprem, les paraules de Musset segons les quals la llengua i l’essència dels francesos són una i la mateixa cosa: una idea metafísica i poètica que, si l’expressa un poeta o un ministre francès (o espanyol, o italià, hongarès, suec o portuguès) resulta indiscutible i bella, però si l’expressa un intel·lectual o un polític català és immediatament acusat de nacionalisme essencialista, o d’alguna cosa pitjor.

Recordàvem que, per aquesta fe tan habitual, *parlar és ser*, i si fem referència a la ideologia nacional francesa és perquè es tracta d’una expressió perfecta de la imposició deliberada d’aquest principi d’identitat. És un principi, però, que també es pot mirar des d’una perspectiva diferent: des d’aquells processos històrics en els quals *parlar* ha estat durant molt de temps l’única o la principal manera com s’ha conservat el *ser*. Faig referència, no cal dir-ho, a aquelles societats que s’han constituït modernament en comunitats polítiques —comunitats nacionals, i eventualment estats— a partir sobretot de la seua supervivència com a comunitats lingüístiques...i de la consciència d’unitat i distinció recobrada sobre la base d’aquesta supervivència. Podríem parlar de casos com els d’Eslovàquia o Eslovènia, Romania, Macedònia, Estònia o Letònia, d’aquells pobles dels quals algú en va dir “pobles sense història” (sense una història política autònoma en segles recents), però que eren tanmateix pobles *amb llengua*. O de Lituània, de gloriosa història dinàstica i territorial amb aquest nom, però on el nom històric cobria regions majoritàriament ucraïneses o bielorrusses, i amb el rus i el polonès, successivament, com a llengua culta i pública. El lituà, a mitjan segle XIX, era només la llengua dels pagesos d’unes comarques bàltiques...gràcies a la qual llengua la nacionalitat lituana va sobreviure quan aquestes comarques, en mans dels russos o dels prussians, eren l’únic testimoni de l’antic poder i de l’antiga glòria dels lituans. A Estònia, per no eixir del

Bàltic, la (escassa) població urbana parlava alemany, jídix o rus, i només començaren a pensar-se com a possible nació quan els “intel·lectuals” —és a dir, els “escriptors”, els qui escriuen-- van descobrir que aquella cosa estranya que parlaven els pagesos era un idioma verdader, germà o cosí del finès. De l’observació d’aquest aspecte i dimensió de la història d’Europa, se’n deriva una coincidència gairebé sense excepcions: difícilment hi ha “qüestió nacional” sense que hi haja també “qüestió lingüística”. I viceversa, rarament hi ha un conflicte de llengües que no siga, esdevinga o expresse, un conflicte de caràcter nacional: de societats que es volen afirmar, en tots els casos (i sovint *enfront* d’una altra societat) com a comunitats de cultura; de societats que es volen afirmar també, en la major part dels casos, com a comunitats polítiques. En aquest camp, les llengües no són “innocents” ni neutrals. I les decisions dels governs són menys neutrals i menys innocents encara. Tan poc neutrals com les decisions dels escriptors que, en circumstàncies com aquestes, es van decidir per fer literatura en una llengua o en una altra: en eslovac o en hongarès, en alemany o en eslovè, en rus o en estonià. Més encara en els casos en què calia escriure en un idioma sense tradició literària i sovint fins i tot sense tradició de llengua escrita, com el mateix estonià o el macedoni. Ací van ser els escriptors els autèntics “creadors” d’una llengua que abans no era ni tan sols reconeguda com a tal.

Hauríem de recordar que les ideologies nacionals sempre miren endins, però també miren enfora: inclouen una perspectiva universal. La qual implica concebre el món —la humanitat— com a compost per, i repartit o repartible entre, un nombre de societats, pobles, nacions, de *categoria* igual o equivalent. I per tant, suposa la definició del propi poble o nació com a membre igual, de fet o de dret, d’aquesta categoria universal. El reconeixement extern d’aquesta existència, en principi política, ha d’anar acompanyat, quan és el cas, del reconeixement de la distinció històrica, etnocultural i, si pot ser, lingüística. És a dir, de la projecció d’aquells trets que fan que la nació és la que és i no una altra, els trets que constitueixen la seua “distinció”. Quan la nació (generalment vol dir l’estat, però no sempre) no pot afirmar la pròpia distinció amb una llengua pròpia i distintiva (perquè és compartida: l’alemany d’Àustria, l’espanyol a l’Uruguai...) no insisteix en la llengua, òbviament, com a factor de singularitat. Quan en té més d’una, i cap no és pròpia i exclusiva, tampoc hi insistirà: en un cas com Bèlgica, perquè ni tan sols és clar que les dues comunitats lingüístiques formen la mateixa nació, ni cultural ni política; en el cas de Suïssa, perquè la nació política (cohesió ben

real) no s'ha format sobre una base ni cultural ni lingüística, i perquè cap de les llengües és vista com *la* llengua nacional. Però són casos del tot excepcionals: la “norma” és que tots els nacionalismes (ideologies, moviments socials, projectes o actuacions polítiques des del poder o cap al poder), han posat la llengua en lloc primer i eminent de la combinació de trets propis i distintius que cal consolidar endins i fer reconèixer enfora. Ho han fet així, entre altres raons, perquè no hi ha cap ideologia nacional europea que pugui concebre el seu propi poble com una creació recent, voluntarista i arbitrària, efecte només dels accidents de la història.

Fora d'Europa, on tants estats autodefinits com a nacions són precisament producte dels accidents de la història, les ideologies nacionals fan estranyes adaptacions i connexions per esbrinar de quina manera, i des de quan, existeix, per exemple un poble mexicà o paraguaià o senegalès. Però dins d'Europa, i pràcticament en tots els casos, les ideologies nacionals mantenen generalment que la nació moderna és el resultat i la continuació de l'existència real de un poble antic. Llavors, no hi haurà mostra ni argument més eficaç i visible que la llengua (quan és pròpia i distintiva, evidentment, és a dir gairebé en tots els casos) per fonamentar aquesta realitat continuada: si fa cinc segles, o set o deu, *ja hi havia* una llengua diferent, vol dir que *ja existia* un poble diferent. I aquest poble no solament era diferent, sinó consolidat i gairebé perfecte, un poble amb cultura urbana íntegra i desenrotllada, si a més de tenir llengua parlada tenia llengua escrita, llengua amb literatura, llengua amb escriptors que tenen condició fundacional o condició de clàssics. Per tant, si modernament, en aquest segle XIX o XX o XXI *encara* existeix la llengua, vol dir que *encara* hi ha poble, i si existeix o torna a existir la literatura, vol dir que *encara* som o tornem a ser un poble complet, una nació: parlem igual, escrivim igual, i això vol dir que la continuïtat no s'ha dissolt, que som els mateixos que érem. Potser no del tot iguals que abans, però els mateixos. La moderada part de fantasia que aquesta creença suposa no li lleva, ans al contrari, ni un bri d'eficàcia ni de força mobilitzadora. I no li lleva tampoc força “moral” a l'argument que diu: existim i tenim llengua, som un “país amb llengua”, i com que volem ser coneguts i reconeguts com a poble o país, volem també que es conega i reconega la seua llengua. Perquè si no se'ns reconeix la llengua, vol dir que no som reconeguts com a país. Presentar-se enfora *amb* l'idioma propi (*idioma* en grec vol dir això: la cosa pròpia) és l'altra cara de la correlació entre nació i llengua. Perquè abans, o simultàniament, cal fer-se o refer-se endins

amb i a través de la llengua. Un doble procés que, en tots els casos, ha resultat més factible i amb més èxit si va reforçat per una literatura amb obres i noms de “categoria” (disculpeu el concepte tan poc rigorós) contrastada i comparable amb els noms i les obres de les literatures en llengües d’estat.

Totes les societats nacionals de l’Europa contemporània –tots els pobles-amb-llengua--, amb estat o amb aspiracions a alguna forma d’estat, han tingut un “programa” de formalització d’una llengua literària, almenys des de finals del segle XVIII, i més encara durant el XIX i el XX. En la seua forma més elaborada, els objectius són sempre els mateixos: una llengua *unificada*, més o menys amb les notes que ara en diríem un estàndard bàsic comú i acceptat, contra els perills de la disgregació; una llengua *depurada* de tot allò que no és autèntic, de tot allò que és vist com a contaminant i aliè, contra el risc de corrupció o alteració; i una llengua efectivament *nacional i pròpia*, que ocupe o reocupe tots els espais que ha arribat a ocupar la llengua no pròpia, la d’una altra nació. Cal dir que generalment aquest projecte no és un projecte “pacífic”, vull dir que no funciona sense resistències externes o internes. Resistència de la llengua que ha de ser desplaçada: resistència de l’alemany a Bohèmia, fracassada i amb complet desplaçament final; resistència de l’espanyol als Països Catalans, amb un èxit ben notable fins ara; resistència de l’anglès a Irlanda, amb un èxit gairebé perfecte... O resistències endògenes a un estàndard unificador: el conflicte secular entre *Landsmal* i *Riksmal* i els seus derivats a Noruega o entre *katharevousa* i *demotikí* a Grècia, els recels regionals davant de l’*euskera batua*, la fins ara impossible reunificació del gallec amb el portugués, els embolics de poca o molta substància a propòsit del “català” i el “valencià”. I ben sovint, l’ús que n’han fet els escriptors ha estat un factor crucial: sense els escriptors de Catalunya, per exemple, acceptant majoritàriament i amb rapidesa les normes de Fabra, o els escriptors valencians adherint-se el 1932 a les “normes de Castelló” (que eren les mateixes de l’IEC), el català del segle XX difícilment hauria assolit una certa normalitat com a llengua literària i, per tant, tampoc com a llengua formal de cultura o d’administració, com a llengua nacional.

Perquè aquest estàndard o codificació acceptada no és únicament, quan encara no ha estat assolit, un objectiu estratègic de primer ordre per a l’afirmació d’una societat de cultura nacional. Pot ser també, per la seua mateixa existència i projecció, un factor decisiu en la formació d’aquesta societat. Quan el clero catòlic

eslovac, a partir del segle XVII, difonia una literatura religiosa en la llengua del país, estava posant els fonaments que farien d'un dialecte txec una llengua literària autònoma, de tal manera que, més tard, la resistència a la magiarització (quan Eslovàquia quedà inclosa en el regne d'Hongria) no va donar lloc a un nacionalisme panbohemí, com predicaven a Praga, sinó a una afirmació autònoma de la nació eslovaca. Als Països Baixos, l'afirmació política independent de les burgesies urbanes (les Províncies Unides són l'únic territori que queda fora dels límits de l'Imperi a partir del segle XVI), van fer que una varietat del baix alemany esdevingués llengua formal, literària i estàndard autònoma: l'oposició entre l'estàndard baix-alemany i l'alt alemany dominant esdevingué conscient, i nacionalment eficaç, només en aquests "països baixos", fins arribar a convertir-se en oposició entre *neerlandés* i *alemany*. I així podríem continuar, amb exemples de la connexió substancial entre literatura, llengua escrita i llengua considerada nacional. A tot arreu, tindre escriptors en llengua pròpia és molt més que una ornamentació literària, és una condició perquè aquesta llengua siga percebuda com a formal, nacional o simplement existent i real i mereixedora de lleialtat i de respecte. No és racionalment sostenible que, en tots els casos i de totes les maneres, la literatura, els escriptors i la llengua en què escriuen siguen el fonament o l'expressió de la identitat nacional. No és sostenible, però funciona com si ho foren: no és debades que els escriptors emblemàtics ocupen espais preferents en places i carrers, i si en voleu una mostra màxima penseu en la Plaza de España a Madrid presidida pel monument al Quijote i a Miguel de Cervantes.

Els exemples, sense eixir d'Europa, es podrien multiplicar, i tots tindrien un denominador comú, que és la relació estreta entre idioma i política, entre llengua i poder, entre l'existència d'una llengua "cultura", literària —la llengua dels escriptors— i la seua condició institucional (com a realitat o com a projecte), i entre aquesta condició i la seua afirmació interior i exterior. La "categoria" social i política de *llengua* —"superior", com sap tothom, a la més baixa de *dialecte*— no és cosa que depenga de les distincions de la ciència filològica, sinó de la formació i difusió eficaç d'una codificació: la gent percep que té un idioma propi quan sap i accepta que per a la seua *parla* hi ha un model de *llengua*, i aquesta "llengua" ha de ser literària o no serà un model. No es tracta, exactament, de *parole* i de *langue*, sinó de l'existència d'un model vist com a correcte, literari, formal, "certificat" pels escriptors i per l'"autoritat" que els és reconeguda. Llavors, aquest referent assoleix un valor simbòlic eficaçíssim, esdevé prova i

representació de l'autonomia i la individualitat de la llengua; i (en el cas d'un idioma que és o es considera exclusiu) mecanisme d'afirmació i reforç de la identitat distinta de la gent, poble o país que el parla. *Som* els de la llengua de Dante, de Goethe, de Cervantes, de Molière, de Shakespeare, de Camoëns, o d'Ausiàs Marc i de Verdaguer. El crèdit i el prestigi de l'escriptor és també, invariablement, el prestigi i el crèdit de l'idioma.

Les llengües, doncs, i ben especialment a Europa, no tenen solament un valor funcional, d'instrument o vehicle de comunicació, tal com afirmen alguns, ben interessadament d'altra banda --amb aquest valor, les llengües més "reduïdes" serien fàcilment renunciabls, en favor de les més grosses...i això és que realment volen dir. *Cada* llengua particular, quan és vista com a codificada i culta, i sobretot quan és vista com a reconeguda des de fora, esdevé en certa manera símbol d'ella mateixa: llengua *culta* i reconeguda --normes, literatura, escriptors, institucionalització...—*representa* llengua diferent, "categoria superior" de llengua, valor i dignitat igual a les altres llengües. Certament, la percepció d'aquesta "dignitat igual" és essencial per a la percepció eficaç de la "dignitat pròpia" del grup, societat o país que la parla, i essencial per tal que hi actuen els mecanismes de cohesió i d'adhesió: no és fàcil adherir-se o ser fidel a allò --llengua o grup humà—que és vist com a inferior i de menor valor. I el "valor" i la dignitat no són només resultats del coneixement, sinó del *reconeixement*: ser la llengua o cultura convidada a fires internacionals del llibre (a Torí, a Guadalajara o a Frankfurt), ser traduïda a molts altres idiomes, ser ensenyada en universitats estrangeres, ...o ser reconeguda formalment com a llengua de la Unió Europea. Perquè la llengua pròpia no pot ser vista o percebuda com a inferior, inepta, indigna de reconeixement, ...sota pena de depressió general, o de ser abandonada a la primera ocasió o coacció. I aquesta és també la història moderna d'Europa, d'Estònia a Portugal i de Suècia fins a Grècia, que en aquesta matèria és també la història de les seues literatures i dels seus escriptors.

Abans d'acabar voldria fer una incursió en el camp dels conceptes i un altre repàs breu a la història, perquè el tema que ens ocupa ve de lluny, i tampoc no és el nostre l'únic cas en què es confonen o es dissolen els espais i models de la llengua, de la cultura i de l'oferta i la demanda. En primer lloc, crec que no hauríem d'identificar, com solem fer a casa nostra amb molta bona fe, l'àmbit propi d'un idioma i el marc d'una cultura. El tema és més complex del que sembla, i ni voldria entrar-hi a fons, ni tampoc

deixar-lo de banda amb algunes afirmacions simplificadores. En faré algunes, tanmateix, d'afirmacions elementals, tot sabent que poden resultar discutibles: per això les faig. Aquesta coincidència d'espai entre una cultura i una llengua, qualsevol que siga el sentit que donem al primer terme, potser es produirà més fàcilment en societats de dimensió reduïda, relativament simples, i en condicions d'escassa intercomunicació. En la Grècia clàssica, per exemple: allà on es parlava grec, podem estar segurs que els aspectes no lingüístics de la cultura --les arts plàstiques, l'arquitectura, el culte, la política-- eren també substancialment grecs. Almenys fins a l'època hel·lenística i romana, quan molts sectors urbans escassament "grecs" de cultura sabien i parlaven aquella *koiné* que servia de vehicle "internacional", una mica com ara l'anglès. En la major part de les societats dites tribals, també podem tindre el mateix marge de probabilitat: si vostè parla nàmbya, ja sabem com enterra els seus morts, si parla sindebele, ja sabem com construeix la cabana i quina festa fa el dia del casament. Però ja no podem estar-ne tan segurs quan es tracta d'espais tan extensos i complexos com era, per exemple, el món romà: el llatí era pertot llengua culta, urbana i oficial, i també es troba en totes les províncies de l'imperi una mateixa arquitectura "culta", i una mateixa estructura administrativa; però entre Egipte i Britània, posem per cas, les diferències de substrat ètnic i les distàncies de tot tipus eren tan visibles que tindria poc sentit afirmar que egipcis i britons compartien una mateixa cultura. I en termes semblants podríem parlar de la cultura i les cultures de l'Europa medieval, unides per l'església, pel llatí, per l'arquitectura romànica o gòtica i per tantes altres coses, però progressivament separades per llengües diferents que anaven donant origen a literatures diverses i a espais de comunicació cada vegada més coincidents amb el territori de l'idioma. Al segle XV, la cultura catalana era en primer lloc una expressió regional de la cultura cristiana i europea occidental, no diferent, en tant que tal, de la italiana, la castellana o la francesa. Però en segon lloc, havia desenrotllat un conjunt de trets que apareixen especialment en els territoris on es parla català, com ara uns aspectes característics de les relacions comercials, de les institucions de govern, o d'aquella arquitectura que segles després es va dir gòtica. I en tercer lloc, hi apareix una literatura que, tinga o no tinga continguts i formes específics, es distingeix de les altres per la llengua en què s'expressa.

Però l'Europa medieval estava feta d'espais oberts, de fronteres poc estables, i de pobles que no eren rigidament estats amb límits administratius precisos. En el món modern i

contemporani, les condicions van canviar progressivament, per bé i per mal: els territoris es tanquen amb fronteres rigorosament vigilades, les llengües --no totes, és clar-- esdevenen instrument i expressió dels estats, i alguns estats, amb la llengua fent camí darrere del poder, s'escampen fora dels seus límits originals. Entre el segle XVI i el XX, encara que sovint no ho recordem, Europa va estar feta sobretot de monarquies expansives i d'imperis, interiors i exteriors. I en cada espai imperial s'estenia, amb uns mitjans o uns altres, una llengua sobirana, que era invariablement la llengua del sobirà, o del poble que més directament s'hi identificava: el turc o el rus, l'alemany, el francès, l'espanyol o l'anglès. Llavors, no sé si es pot parlar d'una cultura turca que hauria arribat des d'Anatòlia fins al Danubi, d'una cultura russa ocupant igualment el Turkestan i Finlàndia, o d'una cultura espanyola des de Barcelona fins a Xile.

Semblen ganes de parlar per parlar, però no ho són. Per exemple: en quin sentit es pot parlar, al segle XVIII, d'una cultura romanesa o macedònica, quan a les regions que després es van dir Macedònia o Romania les llengües escrites no eren el macedoni o el romanès sinó l'eslavònic eclesiàstic, l'alemany o l'hongarès de Transilvània, el grec dels comerciants o el turc de l'administració imperial? Potser sí que se'n podria parlar, de cultura romanesa o macedònica, però llavors es tractaria només de cultura "antropològica" (inexacta expressió), de cultura popular sense dimensió "cultura", i en tot cas *no* de cultures nacionals. I en l'altre extrem, què tenen en comú les expressions culturals del Mèxic post-colonial, de Perú i de l'Argentina, a part el fet de compartir justament el passat de colònies del mateix imperi, i de compartir després la mateixa llengua escrita? Vull dir: quin sentit té parlar d'una "cultura hispano-americana" si ha d'incloure per igual el passat --i el present-- inca, quítxua, guaraní, maia i asteca? Té poc sentit, però té algun sentit: sobretot té algun sentit en aquella part de la cultura que en diem literatura, literatura en llengua espanyola, és clar. I la mateixa cosa podem dir d'una cultura alemanya: inclou o no inclou Àustria i Suïssa en el mateix sentit que Baviera i Baden-Württemberg? I la cultura francesa és també francesa al Quebec i a la Martinica, a Bèlgica, a Haití i a la república de Ginebra? Com hauria dit Fuster parlant de la nació, "la pregunta és delicada". I la resposta no és simple: segons com i en què, sí que és una mateixa cultura (Rousseau és un pensador "francès", Mozart és un músic "alemany", T.S. Eliot és un poeta "anglo-saxó"...), i segons com, no ho és (Amiel és un filòsof suís, Schönberg és un músic austríac i Byron és un poeta anglès). Podem complicar-ho més, i preguntar a quina cultura "pertany" la música del català Isaac Albéniz --*La*

Alhambra, El Albaicín, Rapsodia Española...--, la pintura napolitana del valencià Josep Ribera, dit *lo Spagnoletto*, o la ceràmica de l'Alcora del segle XVIII produïda per mestres francesos: si a la catalana, a l'espanyola o, en el seu cas, a la italiana o a la valenciana. La resposta, la deixe per als amants de les moltes formes de nominalisme poc dialèctic que encara circulen pel món. En qualsevol cas, voler parlar ací d'*una* cultura com a coincident amb *una* llengua seria massa llarg i complicat, i si volíem dir alguna cosa més que llocs comuns, hauríem de precisar en quin sentit parlem de "cultura, i en què hi ha coincidències i en què no n'hi ha. Deixem-ho córrer, doncs, i parlem de literatura.

Parlem de literatura, perquè si no és clar que a cada llengua li corresponga una cultura --o què voldria dir "cultura" en aquest cas-- sí que és cert que cada llengua escrita produeix *una* literatura, i una sola, i això és molt important. No puc evitar, ara tampoc, introduir un parell de precisions, ben òbvies i ben indispensables. En primer lloc, que entendré ací per "literatura" el conjunt de la producció escrita que no siga rigorosament instrumental i que tinga un mínim de pretensió estètica. Una definició com una altra, possiblement inútil, i que simplement pretén considerar *literatura*, "bona" o "roïna", els sermons de Sant Vicent Ferrer i els versos dels llibrets de falles, però no la guia de telèfons o les instruccions d'ús d'una rentadora. En segon lloc, és cert que pot tenir algun sentit, fins i tot més que geogràfic i polític-administratiu, parlar de literatura boliviana o equatoriana, literatura belga o suïssa, i literatura andalusa o valenciana: sempre es podrà trobar alguna cosa en comú dins d'un territori determinat, siga el tipus de temes de què escriuen els autors --en una llengua o en més d'una--, siga la coloració donada pel seu marc històric o geogràfic, siga el color o el sabor particular de la llengua. Però en últim extrem, fetes totes les distincions que vulgueu, i acceptades totes les variants territorials o de qualsevol altra mena, *una* literatura és *una* llengua literària: *la* literatura anglesa, llatina, alemanya, espanyola o catalana. I significa que tots els parlants d'una mateixa llengua amb un cert nivell d'alfabetització i d'educació formal, poden *llegir* els mateixos "productes literaris" com a productes *propis*, no com a producció "exterior", a la qual hom té accés a través del coneixement d'una *altra* llengua (i en tot cas com a producció *no pròpia* però incorporada, a través de la traducció, a la pròpia llengua). I llavors, per a llegir una literatura com a pròpia, no importen tant els temes o la localització, no importa tant el vocabulari o la variant lingüística: importa la llengua literària comuna, com a tal i només com a tal, i definint un espai que separa l'extern de l'intern. Com els membres

de l'Acadèmia de cinema de Hollywood, que donen l'Oscar primer a un film en anglès, i després a un altre en llengua no anglesa. Com el lector australià que no considerarà Shakespeare un autor "estranger". O el lector --o l'acadèmic, el professor, el ministre, l'editor, o el monarca-- espanyol d'Espanya, que cada any pensen en el Cervantes com el gran premi de *nuestras letras*, o de la *literatura castellana*, o *española*; i estatutàriament, i com qui diu "legalment", el premi Cervantes no pot ser per a un escriptor en català (no és *nuestro*: no és "literatura espanyola", és exterior, des d'aquesta perspectiva és *estranger*), mentre que evidentment sí que pot ser i és per a un escriptor de Mèxic o del Perú: aquest sí que és "interior", *nuestro*, i espanyol.

No és segur, doncs, que a Veracruz, Lima i Alcalà de Henares el gruix dels habitants compartisquen una mateixa *cultura* que supera oceans i muntanyes, ni tan sols que la llengua dels respectius barris populars siga mútuament comprensible, però sí que és segur que la gent aproximadament "cultura" (els qui tenen uns anys d'escolaritat, els lectors de diaris...) comparteixen la mateixa *literatura*. I que només consideren *seua* una llengua literària: només una, i la mateixa. Cal recordar, encara que no és directament (segur que no?) el tema que ací ens ocupa, quina ha estat, durant alguns segles, *la* llengua literària que efectivament compartia la població aproximadament culta de Lleida, Barcelona, València, Alacant i la Ciutat de Mallorca: era la mateixa que compartien amb els lectors de Caracas, Buenos Aires i Sevilla. La del premi Cervantes. Per això he dit que és tan important tenir present que cada llengua escrita correspon a *una literatura*, i només a una: perquè compartir com a pròpia una literatura significa, i perdoneu l'aparent redundància, compartir una mateixa llengua escrita, una mateixos escriptors, i un mateix model bàsic de llengua. I amb la llengua, no cal dir-ho, van moltes més coses: un sentit d'identitat assumida (de *ser*, d'alguna manera vaga o clara, la mateixa cosa que són els lectors i parlants d'aquella llengua, de pertànyer al mateix espai mental i de referències compartides, al mateix "territori moral. Per concretar-ho: quan, a partir del segle XVI, la poca gent que al nostre país sap una mica de lletra comença a escriure, i sobretot a llegir, en castellà, això no significa només que entra en un "mercat espanyol" (el mercat dels editors o de les companyies itinerants de teatre, per exemple), sinó que entra també en un *espai espanyol* (castellano-espanyol, per ser més exactes) d'identitat: d'identitat cada vegada més "nacional", o presentada i assumida com a tal. Vull dir que llegir, i escriure, en castellà significà progressivament, i més com més gent llegia i escrivia, assumir com a *propis* els

autors de la literatura castellana, pensar que Cervantes i Quevedo eren grans escriptors "nostres" --quants carrers i places els hem dedicat en els nostres pobles i ciutats?--, i ràpidament passar a considerar igualment "nostres" don Pelayo, el Cid Campeador, Hernán Cortés i Pizarro: torneu a repassar els carrers! I simultàniament, paral·lelament, inevitablement, es dissolgué a poc a poc la percepció d'una cultura en llengua catalana --catalana, valenciana-- com a cultura pròpia, clàssics propis, models propis, literatura nacional pròpia i tota la resta que hi va lligat. No expliqueu res que no siga perfectament conegut: no escriure, i sobretot *no llegir*, es va convertir en no saber, en no sentir. I perdre el referent dels escriptors propis, era ja una manera de començar a perdre el país propi.

Si alguna visió clara van tenir ja des dels inicis els homes de la Renaixença --alguns, no tots!-- és justament la idea que Joaquim Rubió i Ors expressa, el 1841, en el pròleg als versos que publicà amb el pseudònim de *Lo Gaiter del Lobregat*: "Catalunya pot aspirar encara a la independència, no a la política, puix pesa molt poc en comparació de les demés nacions..., però sí a la literària." *Independència literària*, en efecte: una idea més revolucionària, i més "nova" i actual que no sembla. Després vindria una certa independència mental i moral, uns projectes d'independència cultural, i altres conceptes i programes per superar dependències diverses. Sembla que, com en tants altres casos comparables a Europa, calia començar per la literatura, per convertir la llengua en un "model conscient" de llengua. Que és exactament allò que no va fer ningú, o almenys ningú que tingués algun pes i influència, en la tímida Renaixença valenciana: la "independència literària", simplement, allà no era imaginable ni pensable, i la llengua pròpia no va ser elevada o restaurada fins a la "categoria" de model autònom. Perquè "separar-se" de la literatura espanyola anava més enllà del que podien imaginar les elits urbanes incorporades en cos i ànima a la cultura castellano-espanyola (a quina, si no?), i perquè, si ho hagueren imaginat, quina "literatura valenciana" *independent* s'haurien trobat capaços de produir? Gràcies que van recordar la fantasia medieval del "llemosí", que almenys garantia una certa correspondència amb els versos que es feien a Barcelona o a Mallorca, i d'aquell "llemosí" vingué un *català* reconegut com a llengua literària pròpia en les *Rimes* de Wenceslau Querol, i una relació més intensa del "valencianisme literari" del primer terç del segle XX amb la literatura que es feia a Barcelona; i això va fer possible la primera reunificació gramatical de l'any 32 amb les "Normes de Castelló" que eren substancialment

les de l'Institut d'Estudis Catalans, d'ací naix una petita tradició, prima però continuada, tènue però consistent, que arriba fins a la revolució i l'expansió dels anys seixanta i setanta del segle passat. I de tot això venim tots, i gràcies a tot açò a finals del segle XX hi havia al País Valencià una llengua literària que era la mateixa d'Ausiàs Marc i del *Tirant*, de Maragall i de Llorenç Villalonga, i no únicament la de Calderón de la Barca, Azorín i Vargas Llosa, tal com era del tot previsible fa un segle i mig o fa un segle, o tres quarts de segle.

I com que he parlat d'escriptors, països i literatura, deixeu-me acabar amb una nota sobre el meu propi país. El "nou nacionalisme" valencià dels anys seixanta i setanta va començar a funcionar amb llibres, llibreries, editorials i cursos de gramàtica. I amb escriptors, evidentment: escriptors que eren conscients de quin país era el seu, i quina llengua era la d'aquest país. Segurament no podia ser d'una altra manera. Al País Valencià, la poca o molta gent que s'ha (re)incorporat mentalment i civilment a la pròpia comunitat nacional, ho ha fet en primer lloc llegint: i assumint la consciència que allò que llegia era català i, si era literatura, era literatura catalana. Tant si era un model de llengua de l'estil de Salvador Espriu, com si era de l'estil d'Enric Valor. Els valencians que han guanyat una "independència moral" respecte a la cultura (i per tant la identitat) nacional castellano-espanyola, ho han fet en bona mesura a través de la literatura catalana: substituint, en la consideració de "nostre" i "nacional", el Mio Cid per Ramon Llull, el *Quijote* pel *Tirant*, el burro Platero per la Vaca Cega, Delibes per Rodoreda, Alberti per Andrés Estellés, i Ortega per Fuster. I si hem assolit un mínim grau de "normalitat" --en comparació a un segle o mig segle abans-- és perquè els escriptors valencians hem assumit i aprofitat una tradició --i una llengua-- literària que no era només reductivament valenciana: elimineu, al País Valencià, tot allò que (com a literatura *stricto sensu*, o com a producció "cultura" equivalent) ha estat produït els darrers quaranta anys *dins* d'aquest espai de llengua compartida --l'espai del català escrit i llegit-- i no quedarà estrictament res, o quasi res. Fora, evidentment, de la producció en llengua espanyola, que per tant està dins d'un *altre* espai. Dit d'una altra manera: ningú no ha demostrat encara que pugua existir una literatura "valenciana no catalana": valenciana en valencià, és clar, no en castellà. Les restriccions, i les actituds, mentals que implica necessàriament aquest concepte de literatura o llengua *valenciana no-catalana* són prou per impedir tota solvència literària.

El que sembla que sí que pot existir és una literatura pensada i feta sobretot per a un públic valencià, i amb la consciència que difícilment podrà ser consumida per un altre públic (ni ho pretén, fins i tot per raons de mercat escolar). Parle d'autors valencians i del seu públic lector immediat, però la mateixa cosa és aplicable a molts i molts autors del principat de Catalunya, a molts editors i a moltíssims llibres publicats per exemple a Barcelona: són perfectament localistes, a penes regionals, però la diferència és que a Barcelona no ho saben ni en són conscients. I no és qüestió de llengua o dialecte, sinó de perspectiva: Valle-Inclán, Cela o Torrente Ballester han escrit molts llibres en un curiós "castellà-gallec", o espanyol farcit de galleguismes, però no pensaven només en un públic local, ni de bon tros. Ni ho pensen els autors sudamericans quan escriuen amb girs, variants i vocabulari del seu país o regió. Ni els nordamericans quan escriuen en l'anglès d'Alabama o de Tennessee. El problema, en el nostre cas, és tot un altre. És que habituar els lectors, des del principi, a aquesta reducció de perspectiva pot arribar a crear també una percepció reductiva: que, per exemple, al País Valencià només siguen percebuts com a "nostres" i propis els autors valencians, i només les obres que segueixen les variants valencianes de la llengua. Que són les que jo gaste, d'altra banda: torne a insistir que el problema no està en la llengua --i menys després de les generoses circulars de l'Institut d'Estudis Catalans!-- sinó en la reducció de l'espai.

I tancaré aquesta intervenció amb paràgrafs que he repetit sovint, fins i tot en pàgines de diari. El nostre és un espai estret i fràgil, i la nostra és una llengua convalescent i delicada. Segurament no podem resistir els sotrats i els estiraments que resisteixen sense massa risc l'espanyol o el francès (l'anglès els resisteix tots, des de l'Índia a l'Àfrica i al Canadà: no hi troben cap problema, o almenys no el troben *encara*). Nosaltres podem resistir, en la llengua literària, un cert estirament i una certa dispersió en la morfologia i en el vocabulari, però només "fins un cert punt", és a dir només fins el punt que no es perda la percepció d'estar escrivint i llegint en *la mateixa* llengua. És a dir, fins el punt que el lector no senta que llegeix en un idioma que "sona" o resulta o és percebut com a distant i estrany. El remei, tal com jo ho veig, no està en la reducció sinó en l'expansió: vull dir, no en reduir *tota* la llengua literària a una sola de les possibilitats normatives o lèxiques (no cal que *tots* escriguen "serveixi", "galleda" i "noi" en comptes de "servisca", "poal" i "xiquet!"); ni en reduir-la tampoc a les variants pròpies del territori de cada autor, per molt que aquest territori siga important i es diga Mallorca o Barcelona: hi ha autors "barcelonins"

que gasten un llenguatge que seria l'equivalent, *mutatis mutandis*, del "*madrileño cheli*", o del "*porteño*" de Buenos Aires que tant odiava Borges, i suposen o imaginem que això és normal i regular, no local i dialectal. Quan parle, doncs, d'expansió enfront de reducció, em referisc a una certa moderació --almenys quan no es tracte de diàlges "realistes" i de donar "color local"-- tant en la uniformitat com en la dispersió. Expansió significa emprar uns estàndards que admeten un grau de variació suficient per no4 allunyar-se de les grans modalitats territorials, però que no arriben a ser percebuts com a *distants i estranys* fora del propi territori. Ara bé, un cert grau d'"estranyesa" és inevitable : no és fàcil que "serveixi" i "galleda" siguem percebuts inicialment com a pròxims i propis pels qui diuen "servisca" i "poal"; però coses així, i més fortes i extenses, passen amb altres llengües literàries, i els efectes no són vistos com a dispersió i barreres a la comprensió, sinó com a extensió, vitalitat i "riquesa". Mireu l'espanyol, i observeu com amplien i estenen el seu diccionari oficial. Observeu les reunions i decisions de les seues vint-i-tantes acadèmies de la llengua.

I ho deixarem en aquest punt, que és un punt oportú per tancar aquestes reflexions. Perquè els escriptors, a més de ser receptors i emissors de missatges en la societat en què escriuen (i eventualment fora d'aquesta societat), a més de ser elaboradors i difusors de continguts socials o ideològics, a més de ser testimonis d'una realitat contemporània o històrica o elaboradors d'una altra realitat literària, són "conductors" d'un vehicle molt particular, que és la llengua en què escriuen. Una llengua que, alhora, és molt més que un vehicle: és o pot ser, i en el cas nostre és sense cap dubte, la matèria i l'emblema en què es reconeix una societat. L'escriptor, llavors, és també un demiürg, algú que "treballa per al poble". Potser del seu treball depèn fins i tot la consistència i l'existència d'aquest poble. I el català que escrivim i llegim, la llengua escrita, és el document més important i més sòlid que acredita que som allò que som: és l'únic paper que mai no podem perdre.